

MOSTAR 1883 - 1918

Jasmin Branković

Stanje u Mostaru i Hercegovini pred austrougarsku okupaciju karakterizira opća i politička nestabilnost, koja je uzrokovana prvenstveno neriješenim nacionalnim i agrarnim pitanjem, ali i brojnim vanjskim faktorima. Stanovništvo je, posebno poslije Ustanka 1875-1878. znatno osiromašilo, a situaciju su dodatno opterećivale brojne izbjeglice, koje su u ove krajeve stigle poslije što su 1877. godine Nikšić zauzeli Crnogorci. I stanje u državnim službama, posebno vojsci, bilo je izuzetno teško, te je i njihovo nezadovoljstvo bilo jedan od značajnih uzroka nesigurnosti. Snabdijevanje trupa u Mostaru je u to doba bilo tako loše, da su vojnici primali samo polovinu normalnih dnevnih obroka. Nezadovoljstvo ovakvim tretmanom, kao i drugi razlozi (višemjesečni nedostatak sredstava za plaće, te odjeće i obuće), stvorili su brojne dezertere, od kojih je pokret otpora u velikoj mjeri regrutirao svoje borce. Zbog svega toga je situacija u Mostaru pred okupaciju bila veoma složena, te se anarhija, koja je uskoro zavladała, dobrim dijelom odrazila i na predstojeće događaje. Vijesti, koje su stizale iz različitih izvora o skorom ulasku austrougarske vojske u Bosnu i Hercegovinu, kao i Portine službene objave da se tome niko ne treba protiviti, unijele su pravu pometnju među stanovništvo Mostara. Kao reakcija na sve ove događaje, u gradu otpočinju burna previranja. Nakon informacija iz Sarajeva o formiranju Narodnog odbora, odnosno vlade, te njene spremnosti da organizira stanovništvo i pruži otpor okupaciji, u Mostaru je održan sastanak zagovornika otpora, koji su također izabrali svoje narodno predstavništvo. Tom prilikom je za vojnog zapovjednika izabran Alijaga Hamzić, dok je za civilnog upravitelja imenovan Ali-efendija Haljevac. Istovremeno su hercegovački prvaci, ili kako se navodi, "vas narod hercegovački, muhamedanci, pravoslavni i rimokatolici, složno bratimski", 26. juna (9. jula) 1878. godine uputili pismo austrougarskom konzulu Strautzu. U pismu ističu svoju podršku provođenju reformi i povratku izbjeglog kršćanskog stanovništva iz Dalmacije, te zauzvrat mole austrougarsku vladu, da umjesto najavljenih okupacionih trupa imenuje i uputi u ove krajeve povjerenstvo i potreban broj činovnika.

Kada je riječ o vojnim jedinicama u periodu pred okupaciju, u Mostaru je, tačnije nešto južnije u mjestu Buna, bila stacionirana regularna osmanska vojska u jačini od 5.000 Anadolaca. Ova vojna formacija se, zajedno sa Travničkim redifskim (rezervnim) bataljonom nalazila pod komandom brigadira Ali-paše. Međutim, poslije službene naredbe iz Carigrada, osmanske trupe su se povukle iz Hercegovine, dok se naoružani travnički bataljon rasporedio po gradu. Istovremeno je u Mostar iz Nevesinja stigao Salko Forta sa svojim jedinicama, poslije čega su otpočele pripreme za otpor. Dalje su događaji u gradu tekli prilično stihijski. Vođe otpora su se 29. jula 1878. godine sastale u Kethodinoj

džamiji kod Starog mosta, te pozvali narod da se sprema za rat. Potom je delegacija otišla u Konak (hućumet), gdje je od vojnog zapovjednika Komandanpaše zahtijevala da im preda naoružanje i ratni materijal, ali to ovaj put nisu uspjeli realizirati. Potom su u Kethodinoj džamiji nastavljanje pripreme za otpor okupaciji. Naredni dan je obnovljena agitacija među narodom, poslije čega su ustanici prinudili Komandanpašu da im preda vojne magacine. Tokom noći se i Travnički bataljon pridružio ustanicima. Drugog augusta je u Mostar stigla vijest o zauzimanju Ljubuškog od strane austrougarske vojske.

Poslije saznanja da okupacione trupe nastupaju prema Mostaru, pred Konakom se okupila velika masa naoružanih ustanika, kojoj se obratio Ali-efendija Haljevac sa obavještenjem da je od strane vodstva ustanika u zemlji imenovan vođom otpora za područje Hercegovine. Tom prilikom su svrgnuti Komandanpaša i mostarski mutesarif Mustafa-paša, a na Tabiji je, pored osmanlijske, izvješena i ustanička zastava, što je bio znak preuzimanja vlasti. Vođe otpora su se potom okupile u Konaku te su, svjesni činjenice da nemaju dovoljno vojnih stručnjaka za uspješno vođenje ratnih operacija, ponudili pojedincima iz stare vlasti da se stave na čelo pokreta. Muftija Karabeg je odbio da preuzme vojno zapovjedništvo, pa je predložio svrgnutog mutesarifa, koji također nije prihvatio ovu dužnost, ali je obećao saradnju. U Konak su na vijećanje o daljim aktivnostima pozvani kajmekami Muhamed-beg i Murad-beg, ali rasprave i pregovori nisu donijeli značajniji rezultat. Uviđajući nesaglasnost vođa i lošu organizaciju pokreta, kao i činjenicu da je zbog ratnih djelovanja izostala očekivana pomoć iz Bosne, muftija Karabeg je ponovo pokušao ubijediti ustanike u apsurdnost otpora, čime je na sebe navukao njihov bijes. Događaji su dalje izmakli svakoj kontroli, što je kulminiralo krvoprolićem, odnosno ubistvom mutesarifa i njegovog zeta Ali-bega, potpukovnika Murat-bega, te mostarskog kadije i muftije Karabega. Potom je u Mostaru zavlдалo bezvlašće, koje su iskoristile grupice rušilački nastrojenih ustanika, što je u gradu izazvalo paniku. Zatečeno konzularno osoblje, osim italijanskog, koje je vodilo anti austrijsku politiku, našlo se u strahu i neizvijesnosti, mada im do ulaska okupacione vojske nije zaprijetila nikakva realna opasnost.

Austrougarske trupe su iz okoline Ljubuškog preko Brotnja nastavile pokrete u pravcu Mostara. Jedinice pod komandom pukovnika Klimburga su pred samim Čitlukom imale kratkotrajan usputni okršaj sa ustanicima, nakon čega su se isti povukli prema Mostaru. Nakon ovog sukoba, austrougarska je vojska nastavila pohod prema hercegovačkom središtu. Feldmarschalleutant Stevan Jovanović je prethodno uputio proglašavanje stanovništvu Mostara, koji je sadržavao prijetnje u slučaju pružanja otpora, ali i garancije za njihove živote i imetak, ako se pokore okupaciji. Iako su vođe otpora, pored muslimanskog, uspjele animirati i dio pripadnika drugih naroda, ustaničke snage su i dalje bile višestruko manje i lošije organizirane, odnosno naoružane od okupacionih trupa, koje su u međuvremenu, nakon dodatnog angažiranja 20. pješadijske brigade, narasle na oko 30.000 ljudi. U ovakvim okolnostima, prvaci pokreta su zaključili da je otpor nemoguć, pa se dio ustanika povukao prema istočnoj

Hercegovini. Prva brdska brigada pod komandom generala Todorovića kao prethodnica XVIII divizije, ušla je bez otpora u Mostar 5. avgusta 1878. Godine. Ostatak vojske, zajedno sa generalom Jovanovićem, stigao je u grad sutradan. Time je okončana više od četiri stoljeća duga osmanska vladavina, tokom koje se Mostar definitivno profilirao kao urbano naselje muslimansko-orientalnog tipa i upravni, politički, i ekonomski i kulturni centar Hercegovine

Karlo Drago Miletić

MOSTAR – susret svjetskih kultura

Vijest o odluci europskih velesila na Berlinskom kongresu, održanom od 13. lipnja do 13. srpnja 1878., da austrougarske trupe zaposjednu Bosnu i Hercegovinu, uzбудila je Mostar. Nezadovoljna ovakvom odlukom jedna grupa je otpočela organiziranje oružanog otpora dolazećim austrougarskim jedinicama, uz pokušaj da takav stav nametne svem građanstvu Mostara. Za vođu se nametnuo Ali-aga Haljevac.

Nasuprot ovim zagovornicima oružanog otpora, muftija Sidiki ef. Karabeg je tražio od građana Mostara da poštuju zaključke Berlinskog kongresa. Održao je više sastanaka s građanima, obrazlažući im neminovnost popuštanja ovom zaključku, upozoravajući na besmislenost i uzaludnost pružanja otpora.

Ali ni zagovornici otpora nisu mirovali. Dana 29. srpnja 1878. održali su sastanak u Čejvan Čehajinoj džamiji. Sastanku je prisustvovao i pristigli predstavnik organiziranog otpora iz Sarajeva. Prenio je stav sarajevskog odbora i zatražio od Mostaraca da se suprotstave oružjem dolazećim austrougarskim trupama. Ovaj sastanak je potvrdio samozvanog vođu Haljevca za vođu otpora.

Haljevac je odmah poduzeo neke mjere kako bi onemogućio svoje protivnike, u prvom redu muftiju Karabega. Pripremio je njegovu fizičku likvidaciju, kako nije za to mogao naći pristaše među Mostarcima, što više, naišao je i na otvorena protivljenja i gnušanja na takav čin, obratio se muhadžerima (izbjeglicama) iz istočne Hercegovine, iz Nikšića, Bileće, Gacka, "većinom ološ vične razbojništvu i pljački", kako ih opisuje Abdulah ef. Riđanović, biograf muftije Karabega.

Vođe otpora u Mostaru su se obratile za pomoć i Travničkom bataljunu redife (rezerve), za koji isti biograf piše da je bio sastavljen "od samog ološa".

Uvidjevši da mu je suprotstavljanje pobunjenicima uzaludno i

obaviješten da se priprema i fizička likvidacija, muftija Karabeg je izbjegao u Iliće. Međutim, na govor starog poznanika i "prijatelja" vratio se u grad 31. srpnja 1878.

Sutradan su pobunjenici otpočeli s pritiskom na komandanta redovne vojske Mustafa-pašu da im izda oružje. Nakon višekratnog traženja, a pritisnut i brojem buntovnika, uz koje je pristao i Travnički pričuvni bataljun, komandant je pobunjenicima izdao manju količinu oružja.

Sva dosadašnja ponašanja pobunjenika, a naročito događaje koji su uslijedili, pisac biografije muftije Sidkije ef. Karabega, Abdulah ef. Riđanovjć opisuje kao "najgrublji barbarizam.

Drugog dana kolovoza 1878. u Mostaru je otpočeo krvavi pir. Pobunjena rulja je upala u Konak, ubila kajmakama Murat-bega iz puške, zaklala Mutesarifa i njegovog zeta. Svukli su ih do gola i opljačkali. Muftija Karabeg i kadija s jednim pratiocem sakrili su se u kupatilo i zaključali.

Razularena rulja je upala i u kupatilo, ubila kundakom pratioca, a kadiju linčovala udarcima nogu. Muftiju Karabega su mrcvarili ubodima noža, otkidanjem komadasa mesa. Konačno ga je jedan od napadača preklao. Ubijene su zatim skinuli do gola i opljačkali. Muftija Sidki ef. Karabeg je ubijen u petak 2. kolovoza 1878. u 20 sati i 40 minuta.

Nakon tog zločina rulja je krenula prema Karabegovoj kući s namjerom da mu poubija obitelj. Uz pomoć susjeda njegova žena uspjela se spasiti s djecom bijegom.

U međuvremenu, pokazujući neki telegram koji je navodno primio iz Sarajeva od pobunjeničkog glavnog odbora, Alaga se proglasio upraviteljem cijele Hercegovine. Odmah je smijenio s položaja glavnog komandanta turske vojske u Mostaru Mutesarif-pašu (Mustafu).

Uoči subote komandant je s vojskom pobjegao i predao se austrougarskoj vojsci nakon 7 sati pješačenja, koliko mu je trebalo da s vojskom dođe do Metkovića.

U užasnom strahu od pobunjenika koji su po gradu harali i palili, muftiju Karabega su sahranili Ahmet-aga Alikalfić (umro 1953. kao stogodišnjak), Mujaga Ćišić, Mehmed Ćumurija i Mehmed Golić. Sakupili su dijelove raščerečenog muftije Karabega i na jednom ćilimu donijeli do džamije.

Samo dva dana kasnije vođa pobunjenika je sa svojom svitom odjahao do Bišća Polja, gdje se poklonio zapovjedniku austrougarske vojske Stjepanu Jovanoviću.

Bezvlašće je trajalo do 5. kolovoza, a tada je u 10 sati, po "alaturka" vremenu, austrijska vojska ušla u Mostar.

Kao da nisu prije dva dana vršena ubijanja, paljenja i razni zločini, grad je bio okićen. Austrougarsku vojsku su dočekali transparenti, razvučeni preko Glavne ulice: jedan pisan ćirilicom i kod njega hrvatska zastava (?!), drugi pisan latinicom i kod njega srpska zastava (?!); zatim iz pravca dolazeće austrougarske vojske, prije njih, treći, muslimanski, pisan na turskom jeziku, arabicom, zakićen zelenom zastavom. I, konačno, kao prvi po redu, židovski transparent, postavljen od malobrojnih mostarskih Židova.

Prvi susret Mostaraca s pristiglom austrougarskom vojskom nije iznenadio samo vojnom opremom, uzornim mimohodom, nego najviše prethodnicom kolone. A ona se sastojala od grupe naočitih djevojaka, kantinjerki koje su pratile vojsku, izazovno lagano obučenih u kratke suknjice, bluze dubokih dekoltea i lagane čizmice. Stupale su u stroju pred vojskom noseći u rukama male zastavice. Bio je to prvi nagovještaj nove damske odjeće za izuzetne prilike. Nije isključeno da je pojedini promatrač ove prethodnice, pa i dojučerašnji uporni buntovnik, s ushićenjem dočekao ovu novu okupaciju.

Ulazak austrougarske vojske u Mostar 5. kolovoza 1878. predstavljao je početak rušenja dotadašnjih društvenih odnosa, ustaljenog načina života, učmalosti i uspavanosti grada koji je dijelio sumornu sudbinu velike Otomanske imperije, koja je, kao i svaka osvajačka velesila, dostigla najvišu točku uspona, a zatim strmoglavim padom počela nestajati.

Tako je Mostar, nakon više od 400 godina okupacije od Turske Carevine, zamorene i premorene od stalnih ratovanja i osvajanja, u posljednje vrijeme zaostao u razvoju kao i sama Carevina, došao pod vlast zapadne velesile. Ali, okupatora s potpuno drugačijim načinom života, drugačijim ustrojstvom, izvorom razvijenih tehničkih i drugih mogućnosti.

Za ove krajeve to je bio kritični moment prijelaza u razvijenije industrijsko društvo, u potpuno nove društvene odnose. Bio je to iskorak prema zapadnoj civilizaciji.

Ostalo

Martin Đurdjević u "Memoarima sa Balkana" spominje četiri jevrejske porodice sa 19 članova. Kada je general Jovanović u ljeto 1878. godine sa vojskom trijumfalno ulazio u Mostar iz pravca Rodoča gdje se utaborio, mostarski Jevreji su mu, kao i ostali narodi u gradu, u znak dobrodošlice, napravili slavluk na Luci iskićen cvijećem, zastavama, tevratima i srebrnim čiracima. Prema popisu iz 1879. godine mostarskih Jevreja je bilo 35. Prema službenom popisu iz 1921. godine u Mostaru je živjelo 254 Jevreja od čega 84 Sefarda odnosno 170 Aškenaza. Prema drugim izvorima tada ih je bilo 177. Pred sam

rat njihov broj u Jevrejskoj opštini Mostar, koja je osnovana za vrijeme austrougarske uprave, a čiji je predsjednik bio David Perera, se popeo na 310 duša. Odgovornu dužnost rabina obavljao je David Koen. Stara sinagoga je osnovana 1889. godine i bila je jedina u Hercegovini. Pored molitve i vjerskih obreda u njoj su se održavala predavanja, dakle tu se širila nauka, humanizam, moral, etika i druge humanističke grane. Sve radosti i tuge manifestovale su se u sinagogi.

Ljeta 1878. godine, kada su u Mostar ušle austrougarske trupe, nakon što su skršile otpor 19.000 boraca hercegovačke narodne vojske (od ukupno oko 93.000 boraca bosanskohercegovačke narodne vojske koja se suprotstavila austrougarskoj okupaciji) koja je u Mostaru zauzela kasarne s turskom posadom, pogubila mutesarifa i njegovog zeta, kadiju, muftiju i jednog potpukovnika, dok je komandant garnizona sa svojim turskim jedinicama pobjegao u Gabelu i Metković i stavio se u zaštitu feldmaršala Jovanovića.

I kad je barun Jovanović «već svu Hercegovinu umirio i red uspostavio, najviše njegov povratak u Mostar, a cijeli se grad uze pripremati da ga sjajno dočeka, jedni od iskrena veselja, a drugi jer im nije moglo biti drukčije», zapisao je Martin Đurdjević u svojim «Memoarima sa Balkana, 1858-1878», govoreći da je za doček «valjalo postaviti slavluk na Velikoj Tepi», da je tad, kad su «stali kititi ovaj slavluk raznim barjacima», nastao «veliki metež među građanima radi barjaka i natpisa: jedni su htjeli da se metnu samo srpski barjaci i natpisi ćirilicom, a drugi opet htjedoše metnuti hrvatske barjake i natpise latinicom».

Pošto su se Srbi i Hrvati, napokon, «pogodili na pola, ali s uvjetom da na frontu bude latinica među srpskim barjacima», domaći Muslimani, koje putopisac označava kao «Turke», «opazivši tu nesuglasicu, odijeliše se i napraviše drugi slavluk u sasvim turskoj formi, od skupocjena platna i kadife, a sve to vezeno zlatom i turskim natpisom, na Suhodolini pred Konakom». I mada u Mostaru tada bijaše «Jevreja Španjolaca» samo četiri obitelji sa 19 duša, i oni «napraviše slavluk na Luci i nakitiše tevratima i srebrenim ćiracima».

Baruna Jovanovića «pučanstvo dočeka govorom i poklicima kod ovih slavluka», što ga «vrlo obeseli», ali se odmah stade da brine «za uređenje poremećene uprave».

Tada se i sitni «desetarski činovnik» Omer-efendija Gluhić dokopa kadijskog položaja, predsjednika Okružnog suda i šerijata, i odlikovanja komturnog reda Franje Josipa I, sa platom od 300 forinti. Mostarci ga nazvaše biskupom „jerbo je nosio o vratu komturni red na kojem je u sredini križ crvenog emajla“. Govorili su mu: «Hvaljen Isus,

biskupe», a kadija bi «izvadio iz džepa tri stotinarke u tvrdu te bi im ih pokazao i ozdravio: «Vazda Isus hvaljen!»

Sve je to bilo «tiho i bez sablazni, kao od šale, ali je to bio neki znak da će ubuduće nicati svakovrsne oporbe u razvitku austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini», da će se mnogi, poput kadije, kojem «bijaše svejedno što god mu građani govorili», brzo prilagoditi novoj vlasti i njenoj najamnini».